

*G.İsmayılova
AMEA Folklor İnstitutu
Bakı ş., 8-ci Kiçik Qala küçəsi, 31
E-mail: ismayil-fuad@mail.ru*

ATALAR SÖZLƏRİ MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ HEKAYƏLƏRİNİN MƏTN KONSEPTİNDƏ

Açar sözlər: atalar sözü, xalq, metforik, hekayə, obraz, model, satirik, siyasi, mətn, nitq

Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində bu illərin müxtəlif ictimai-siyasi hadisələri, sosial-psixoloji proseslərinə münasibət və yanaşmada seçilir. Mühəribə, torpaqlarımızın azadlığı uğrunda aparılan mübarizə, şəhidlik mövzusu, eləcə də əməyə münasibətdə keçmiş ideoloji düşüncənin parçalanması və s. məsələlər ədəbiyyatda həm də yeni bədii məzmun və formada əks olunmağa başlayır. Yazıçı, nasirlərin dövrün mürəkkəb tarixi hadisələrini xalq məişətinin adi insanların yaşayış və istəkləri üzərindən nəsrə gətirməsi, nəticədə dilin potensial imkanlarından daha çox yararlanmağa imkan yaradır. Məhz bu səbəbdən bədii dil imkanları, məişət leksikası, daha dəqiq desək, pəremiyalar nəsr təhkiyəsində aktualıq qazanır. Bu kontekstdə atalar sözləri məzmunu, mətn funksionallığı, fikir təlqini baxımından seçilir. Atalar sözləri şifahi xalq ədəbiyyatının ən geniş yayılmış janrlarından olmaqla polisemantik xüsusiyyətə malikdir, eləcə də bu nitq vahidlərinin semantik qeyri-müəyyənliyi onların müxtəlif funksiya və ayrı-ayrı kontekstlərdə izahına bağlıdır. Atalar sözləri tematik təşkilinə görə əxlaq, sosial həyat, dostluq, nankorluq, sevgi və s. mövzuları əhatə edir. Bu mövzular müxtəlif dillərdə ifadə şəklində baxımından fərqli qrammatik quruluşda olmasına baxmayaraq, ümumi bir ideyaya malikdir. Nitq aktuallığında bu pəremoloji vahidlərin strukturu ifadələrin qrammatik forması, paralellik, alleterasiya, ritm və s. xüsusiyyətlərdə seçilir.

Atalar sözləri bütün hallarda tarixi səciyyə daşıyır, fərqli zamanların sosial təbəqələrinin görüşlərini özündə əks etdirməklə tarixi-ictimai məzmunu malikdir. Başqa sözlə desək, bu ifadələr bir sıra hallarda öz dövrünün reallıqlarına bağlı yaranır və formalaşır. Zaman keçdikcə bu reallıqların dəyişməsi xalq deyimlərinin dil variantlarına da yeni yanaşma nümayiş etdirir. “Hər dövrün atalar sözlərində öz zamanının fiziki və mənəvi təcrübəsi öz əksini tapır. Bu zaman əski olanla yeni olanın münasibəti atalar sözü janrının poetik struktur özünəməxsusluğu çərçivəsində reallaşır. “Yeni olan” yeni zamanın təcrübəsində meydana çıxan məzmun hadisəsi kimi “köhnənin” qəlibinə – formasına oturur” (14,6). Çağdaş nəsrə atalar sözləri tarixi yanaşmada həm də milli xarakter, stereotiplərin öyrənilməsində xüsusi mədəni əlamət kimi çıxış edir.

Məlumdur ki, pəremik vahidlər–atalar sözləri frazeoloji quruluşda dil elementi olaraq ədəbiyyatda yazıçı təhkiyəsi, ayrı-ayrı surətlərin dilində mətnə qoşularaq canlılıq, lakoniklik yaradır, fikrin sərrast ifadəsini təmin edir. “Xalqın müşahidələrini, təsəvvür və təfəkkür tərzini, canlı məntiqini hifz eyləyən atalar sözü sıxılmış yaydır: onun əsl enerjisi, təsir qüvvəsi nitq məqamında konkret zaman, şərait daxilində bilinir. Bu halda hər bir pəremik vahid əyrini doğrayan qılınca, zülməti dağdan işığa, yaxud dərdlərə şəfa verən məlhəmə çevrilir” [4,13].

Lakin müasir dövrün nəsrə gətirdiyi yeniliklərə bağlı olaraq pəremiyalar məzmun xüsusiyyətləri, satirik-ironik üslub müəyyənliyi, dekanstruksiyası, birləşmələrin tam və parçalanmış quruluşda forma fərqliliyi və s. seçilir. Ənənəvi formulda atalar sözü və məsəllər fikir öncəsi–prepozitiv, üslubi–sintaktik istiqamətdə cümlədaxili interpozitiv və cümlə sonu–

postpozitiv yerləşmə (5) xüsusiyyətlərinə malikdir. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində atalar sözlərinin daha çox prepozitiv işlənmə məqamları üstünlük təşkil edir. Cümlə əvvəli qeydə alınan bu qrup mətnlərdə müəllif hadisələrə başlanğıc üçün giriş formulunda atalar sözləri, xalq deyimlərinə istinad edir: “...Məsəldir deyilir ki, “Balam əzizdi, ancaq tərbiyəsi ondan da əzizdir”. Biz azərbaycanlılar təlim-tərbiyə barədə, bəlkə də bütün dünya xalqlarının cəmindən də çox danışıyıq. Ancaq insafən, bizdə yalnız danışmaqla kifayətlənməyən, boş vaxtlarını büsbütün uşaqların tərbiyəsinə həsr eləyən adamlar da az deyil...” [2,168]. Etimad Başkeçidin “Velosiped” hekayəsindən verilən bu nümunədə müəllif hadisələrə keçməzdən əvvəl haqqında danışılacaq qəhrəmanın xarakter xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirmədən oxucunun diqqətini məlum xalq deyiminə yönəldir. Qeyd edək ki, ədəbiyyatımızda hadisə, məzmunu uyğun atalar sözlərinin mətnöncəsi verilməsi epigraflar-başlıqlarda geniş yayılmış üsullardandır. Dövrün nəsrində, ayrıca hekayələrdə də epigraflar atalar sözləri, deyimlərdən təşkil olunmaqla müəllif niyyəti, məzmunu uyğun mənə daşıyır, nəqli sintaktik bütöv kimi kompozisiyanın tərkibində seçilir. Rəsul İlməddinoğlunun “Meşədəki həyat” hekayəsində – “...Yersiz gəldi, yerli qaç...” “Dayça” hekayəsində – “At muraddır”; “Bülbül, qəfəs və azadlıq” hekayəsində – “Sözü at ortaya, yiyəsi götürəcək” [7]; Asif Kəngərlinin Allahın bəxşişi” hekayəsində – “Allah adama versə, Mürsəl təpəsində də verər” və s. nümunələrdə epigraflar atalar sözləri və deyim əsasında başlıqlarda yer alır [11].

Yazıçı düşüncəsində obrazlılıq, fikrin daha lakonik, bədii yolla ifadəsində paremiyaların aktuallığı artır. Qeyd edək ki, burada dəyişən mövzular, nəsrə gətirilən yeni motivlər oxşar şəkildə atalar sözü və məsəllərin də məzmun, semantikasına öz təsirini göstərir. Müstəqillik dövrü hekayələrində paremiyalar xüsusilə vətən, ləyaqətli yaşamaq, qardaşlıq, mübarizə, nankorluq və s. mövzu-motivləri əhatə etməkdədir.

Hekayələrdə baş verən hadisələrə uyğun mətn daxili paremiyalara isə demək olar ki, əksər nasirlərin yaradıcılığında rast gəlinir. Qarabağ müharibəsi, yurdundan didərgin düşən insanların yaşayışından bəhs edən Meyxoş Abdullayevin “Alagöz” hekayəsində baş verən hadisələr əsasən atalar sözləri əsasında mətnə gətirilir [1]. “Alagöz” hekayəsi Kəlbəcərdən ermənilərin hücumu nəticəsində qovulan Həsən kişinin başına gələn və qəhrəmanın ölümünü hazırlayan hadisələr əsasında yazılmışdır. Əsərdən məlum olur ki, kəndə ermənilər hücum edən zaman Həsən kişinin yataqda xəstə olan arvadı dünyasını dəyişir və o, yaranmış vəziyyətdə onu dəfn etməyə də imkan tapa bilmir. Həsən kişinin ikinci ağrısı isə tövlədə qoyub gəldiyi illərin dostu, sirdaşı “Alagöz” adlı məşhur atıdır. Həmsöhbətinə dərddini danışan Həsən kişinin nitqi demək olar ki, xalq deyimləri ilə zəngindir. Hekayənin əvvəlində obraz həmsöhbəti ilə ilk tanışlığında nitqini “Oxunu atıb, yayını gizlətmə” [1, 8], “–Qardaş, başağrısı vermirəm ki... Deyir, fikirli yatağan olar, dərddli deyingən, –haqq sözdür. İndi mən də bayaqdan deyirəm, birdən sizə xoş gəlməz sözlərim” [1, 18] kimi, hadisələrin sonrakı nöqlində isə “can şirin şeydir” [1, 11], “torpağın üzü soyuq olar” paremiyaları üzərində qurur. Qarabağ hadisələri, ermənilər və onların havadarlarına münasibət də əsərdə Ağzadənin dilindən xalq deyimlərində ifadə edilir: “...Qınayırdı bizləri, torpaqlarımızı ermənilərə verdiyimizə görə deyirdi ki, ermənilərdən torpaqlarımızı elə-belə ala bilməyəcəksiniz. Quran oxumaqla, donuz darıdan çıxılmaz deyirdi” [1, 25], “Deyir, canavar canavarlığını sübut eləyənəcən çəkib dərşini boğazından çıxarırlar” [1, 27], “Birdə ki, qardaş, ilanın quyruğu ulduz görməyincə ölməz. Onların o badımcən burunları əzilməsə, onlar tanrıya bəndəlik edən deyillər”(1,38) və s. Hekayənin sonunda Alagöz adlı atını Təbrizli bir erməninin həyatında tapan və onu geri qaytara bilməyən Həsən kişi Bakıya-oğlunun yanına qayıdır. Bir neçə gündən sonra onlara məlumat gəlir ki, sahibi ilə görüşdən sonra at ölüb. Bu hadisələr qəhrəmanın vəziyyətini daha da çətinləşdirir və Kəlbəcərin işğalı günü–6 apreldə Həsən kişi tövlədə özünü asaraq intihar edir. Qəhrəmanın başına gələn hadisələr, onun ölümünü

gerçəkləşdirən səbəblər yenə hekayədə xalq deyimləri əsasında mətnə gətirilir: “Qabaqlar deyərdilər ki, kişini kişi eləyən üç şeydi: arvad, papaq, bir də ki at. Arvadı o yanda qoydum, torpağa da tapşırı bilmədim ki, heç olmasa ermənilər onun meyidini təhqir etməsinlər. Papağı da qaçaqçaqda salıb itirdim. Atı da ki, verdim düşmənin əlinə” [1, 45].

Atalar sözləri məzmun, forma xüsusiyyətlərinə görə zərb-məsəllər və xalq deyimləri ilə sıx bağlı olduğu üçün bədii nitqdə də biri-birini əvəz etmək, fikri qüvvətləndirmək funksiyasında ardıcıl şəkildə işlənmə qabiliyyətinə malikdir. Müasir nəsrimizdə də xalq danışığı üslubuna uyğun olaraq pəremiyalar digər frazeoloji vahidlərlə birlikdə nitq standartlığını qoruyur: “Qızlar öz aralarında Vağ deyərdilər ona. Həm, elə mızılığına görə, həm də, vağ kimi yönsüz-yöndəmsiz, əyriş-müyrüş fiqurası vardı; boy-buxunun əsas hissəsi ayaqla boğazın payına düşdüyündən avaraqulu bir təəssürat yaradırdı. “İlanın zəhləsi yarpızdan gedər, o da gəlib onun yuvasının ağzında bitər” - dedikcə, uğunub gedərdi qızlar. – “Belə fağırların əlinə xəlvətdə düşmə ha, inan adamın cıbrığına çıxardarlar, sağ islahatını qulağının dibində qoyarlar” - qarınlarını tutub qəşş edərdilər [20].

Müstəqillik dövrü hekayələrində atalar sözlərinin məqamına uyğun işlədilməsi bir çox mətnlərdə xalq deyimlərinin aid olduğu kateqoriyada “atalar deyiblər”, “ata–babalar deyirlər” və s. şəkildə bütöv variantlarda mətnə gətirilir: “Qız uşağı da nə gün görürsə, ata evində görür. Sonra bəxtə Şah Abbas, qismətinə çıxan necə olar? Hər halda atalar düz deyiblər, meşədə armudun ən yaxşısı çaqqala qismət olur. Ərə getməyə tələsən qızlara Allah ağıl versin” (10, 239), “–Eh, arvadı əri saxlar, pendiri dəri”,–atalar yaxşı deyib. Arvad ərindən yetim qalar” [10, 270], “O gədənin də başına ağıl qoy. Dədələrə qurban olum, yaxşı deyiblər ki, yaxşı atadan fərsiz oğul olar” [10, 287], “–Yox, Züleyxa! Hər şey ulu Tanrıya yaxşı məlumdur. O, hər şeyi görür. Eşitməmişən, atalar deyib ki, qisas qiyamətə qalmır” [15, 97], “Belə bir kəlam var “Dünya bir quyruqdur yeyə bilənə” [15, 140].

Psixoloji situasiya, obrazın düşüncə sərbəstliyinə bağlı bir sıra hekayələrdə pəremik vahidlər öz-özlüyündə qəhrəmanın şüuraltı fikirlərində vasitəyə çevrilir. Nasir Rafiq Tağının “Qatilə didaktika dərsləri” adlı hekayəsində qətlin “yubanma versiyalarından” narahat qalan qəhrəmanın qəzəbi müəllif tərəfindən eyni obyektə bağlı silsilə pəremiyaları bir araya gətirir: “Gəlsənə, dil öyrənmək baxımından həm də dilçiliyə töhvə olaraq, onlara yaraşası bir silsilə sillə bənzərli “eşşək” misalı çəkim. Eşşək nə bilir zəfəran nədir? Eşşək cüməaxşamı qanmaz. Eşşəyin dal qıçı. Eşşək anqırıb tayını tapar. Eşşəyə dedilər qanacaq göstər, ağnadı. Silsiləni uzatmaq da caizdir [16, 30].

Hekayələrdə müxtəlif hadisə, situasiyalara uyğun mənalandırılan ifadələr həm dini-mifoloji təsəvvürdə seçilən qəlibləri, həm də xalq məişətinin özündən doğan tərkib elementləri ilə fərqləndirilir. Günel Natiqin “Gözəl günlər naminə” hekayəsində “Başa gələn çəkilib” xalq deyiminə bağlı işlədilən “Alnıma nə yazılıbsa, o da olacaq” ifadəsi köməkətsiz, xəstə, ölüm qarşısında çarəsiz qalan insanın təsəlli, dincliyi anlamında yerinə görə işlədilir: “Bədənim sanki Əzrayilla mübarizədən qalib çıxıb. Ölümə qalib gələ biləcəyimi təsəvvür etməzdim. Məndən olsa, taleyə buraxardım hər şeyi. “Alnıma nə yazılıbsa, o da olacaq”, – deyib təslim olardım. Amma həkimlərimiz məni ölümün pəncəsindən qurtardı” [19]. Oxşar situasiyada Məmməd Orucun “Zəng” hekayəsində bu təsəllini “cırıldayan araba çox gedər “ deyimi əvəz edir: “On il qabaq ona atılan atmacaların, ibarələrin, demək olar ki, hamısını yadından çıxartsa da, həkimin ərklə dediyi o sözü unutmamışdı; “cırıldayan araba çox gedər”. Bu kəlməni həm də ona görə unutmamışdı ki, bu atmaca yadına uşaq vaxtı gördüyü, mindiyi öküzlər aralarını salmışdı” [13, 32].

Atalar sözləri xalq ədəbiyyatının zəngin janrlarından olmaqla geniş yayılmış forma və şəkilləri ilə yanaşı, lokal səciyyə daşıyan, məhdud yayılma arealına görə də fərqləndirilir. Bu baxımdan dövrün hekayələrində məhdud arealda işlədilən, xalq arasında daha az işləklik

qazanmış atalar sözlərinə də təsadüf edilir: ” Sərvər kişi bilirdi ki, bu haray-həşir Əşrəfin köhnə nömrələrindəndir. Ölü öləndə, toy olanda həm Əşrəfin planı dolurdu, həm də əli gətirirdi (Yaxşı deyiblər, alveri bir dədəsi ölənlə elə, bir də gözü qızanla). Əslində, bu haray-həşir, bu şadlığa şitlik eləmək razılıq əlaməti idi. Elə buna görə də Tüccar ləqəbi vermişdilər - yəni tacir” [18]; ”Yetim Cəfər bələdiyyə sədrinin şüşə kimi işildayan gözlərinə baxdı, dədəsinin niyə elə dediyini yalnız indi başa düşdü. Qulu sınıtdığı yerdən çıxıb, öz-özünə danışa-danışa yığnağa sarı gəldi:- Belə yerdə deyirlər ey, sən ilanı tut, gözünə darını mən salım. İndi mən başıma haranın külünü töküm?” [17]

Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrün informasiya mübadiləsinin zənginliyi, virtuallaşan mühit nəticə etibarilə folklorun da bu və ya digər janrlarına öz təsirini göstərmişdir. Məsələn “müasir atalar sözləri”, “təhrif olunmuş atalar sözləri”, “internet atalar sözləri” başlığı altında onlarca dil elementləri özünün ilkin forma-məzmunundan uzaqlaşdırılmışdır. “Virusunu deməyən antivirusunu tapmaz”, “Virusun başı kiçikkən əzilər”, “Hər şeyin təzəsi, saytın köhnəsi” [21] və s. məzmununda xalq ifadələri bu xüsusda diqqəti cəlb edir. “Folklorun, konkret olaraq atalar sözlərinin timsalında xalq birliyinin bu şəkildə çevrilmə imkanı insanlar arasında ünsiyyətin “üz-üzə”, fiziki təmas modelindən virtual kommunikasiya modelinə keçiddə, yəni yeni şəraitə transformasiya olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Başqa şəkildə ifadə etsək, atalar sözlərinin parodik modellərinin meydana çıxması folklorun müasir cəmiyyətdə baş verən tendensiya və trendlərə adekvatlığının ən bariz göstəricisidir” [6, 304].

Xalq dilinin zənginliyindən xəbər verən atalar sözləri və məsəllər üslubi məqamda fikrin sərrast ifadəsi, ümumiləşdirmə, obraz səciyyəviliyi və s. funksiyalarda çıxış etdiyi kimi, janr müəyyənliliyində komik, ironik səciyyəsi ilə də seçilir. Xüsusilə müasir dövrdə qloballaşan mühit, nəsr texnikasındakı yeniliklər, yeni cərəyanlar nəticə etibarilə folklor janrlarına yazılı ədəbiyyatda fərqli üslubi yanaşmaları diqqət mərkəzində saxlayır. Ənənəvi formada paremiyaların komik-ironik müəyyənliliyinə daha çox felyetonların məzmununda rast gəlinməkdədir. “Bu cəhətdən cəmiyyətin psixoloji həyatını, şəraitini diqqətlə izləyən, son dərəcə işıqlı gözə, həssas ürəyə, hadisələrin mahiyyətinə enə bilən, analitik şüura malik olan C.Məmmədquluzadənin felyetonlarında paremiyalar yeni semantik ifadə imkanı qazanır, kinayə yüklü olur və satirik gülüş doğurur. “Açıq ağız ac qalmaz, küçələrimizin tozuna Allah bərəkər versin; Axşamın işini sabaha qoy, sabahın işini axşama; Adama sözü min kərə deyərlər, qanmasa, eybi yoxdur; Anlayana da qul ol, anlamayana da; Ölmə, eşşəyim, ölmə, yaz gələr, hürriyyət bitər...” [5, 114]. Publisistik mətnlərdə olduğu kimi müstəqillik dövrü hekayələrində də paremiyaların komik-ironik məzmununa daha çox rast gəlinir. Qəşəm İsabəylinin “İki adət”, “A...namərd pul” hekayələrində xalq hikmətli deyimlərinə müasir dünya, cəmiyyət hadisələrinin tənqidi baxımından ironik yanaşmanı görürük. “İki adət” hekayəsində [9] müəllif xalqın əsrlərə dayanan “Cavana gedərsən yumruq yeyərsən, qocaya gedərsən, quyuq yeyərsən” hikmətinə özünəməxsus ironik münasibətini bildirir: “Qızlarımız da Allah pis nəfəsdən iraq eləsin, Avropasayağı qızlardı, nə olsun ki, qarınları-başları açığa qalıb, nəyi bilməsələr də ağızlarının dadını yaxşı bilirlər. Dəli olmayıblar ki, quyuğu qoyub, yumruğa tamah salsınlar” [9, 5]. Yaxud “A... namərd pul” hekayəsində “İlan vuran ala çatıdan qorxar” xalq deyimi polis və jurnalistin qorxusu üzərində mənalandırılmaqla satirik münasibət formalaşdırır. “Polis yazığın gözünü qorxudan da jurnalistin nəərəsidir....yəni hay-küyü” [9, 5] söyləyən müəllif bununla cəmiyyət üzvləri arasındakı münasibətlərin mahiyyətini tənqid edir.

Xüsusi dil elementi kimi paremioloji vahidlər müasir bədii nəsrə obrazların xarakter və davranışına bağlı müəllif, yaxud obrazın dilindən xalq deyimlərinə açıqlama-reaksiyasında maraqlı üslubi rəng qatır. Hafiz İmamnəzərlinin “Başsağlığı və doğum

haqqında şəhadətnamə” kitabından “Vəzifə başında patoloji hadisə” hekayəsində “Nə şiş yansın, nə kabab”, “Çörək bol olarsa, basılmaz vətən” deyim və aforizmləri əsərdə maraqlı şəkildə mənalandırılmışdır. “...Lakin avtobus çatışmırdı, millət növbəyə durmuşdu. Gediş haqqı qalxdı, millət azaldı, avtobuslar boş dayandılar. Tarazlaşdırma –razılaşdırma əmsalının “bir dəfə şiş yansın, bir dəfə kabab ki, sabitlik yaransın” düsturu əsasında praktik işin, real nəticənin tamından feyziyab olduq, hətta barmaqlarımızı yalamaq istəyindəyəkən onları yüngülcə dişlədik” [8, 73] Yaxud “...–Uşaqlar, çünki insan çörək yeməkdən ötrü gərəkdi ki, baş yeyə. Nə qədər çox baş yesən, bir o qədər çörəyin bol olar. Elmi desək, çörək bol olarsa, yeyilməz başın! Məsələn, tələbələrimdən birinin ailəsi böyüdü, çörəyə ehtiyacı çoxaldı. O da çıxış yolunu məndə tapdı: başımı yedi. Ona görə də mən bu gün sizin aranızdayam” [8, 75].

Komik situasiyalarda işlədilən bu nümunələr əslində müəllifin bir çox hallarda hadisələrə olan tənqidi fikrini aşılayır. Kamil Əfsəroğlunun “Daşlı qala” romanında obrazın dilindən verilən “İş insanın cövhəridir” xalq ifadəsinə belə bir yanaşmanı oxuyuruq: “–Araq insanın cövhəridir!-Qəfildən dedim. Özüm də bilmədim bu fikir haradan ağıma gəldi. Deyəsən, ataların məşhur “İş insanın cövhəridir” deyimiylə səhv salmışdım. İmanımı yandırmayım, bəlkə də atalar heç belə fikirləşməyib, sonradan kimsə uydurub və bu sözləri şüar eyləyib tikinti meydançalarında, kolxoz tarlalarında asıblar. Gecə-gündüz əmək cəbhəsində tər tökənlər başlarının üstündəki bu şüara ürək qızdırır, işin həqiqətən də cövhər olduğuna inanır, can dildən çalışır, dəridən-qabıqdan çıxırdılar” [3, 72]. Müəllifin digər “İlan öcü” hekayəsində obrazın dilindən verilən atalar sözü elə özü tərəfindən də müzakirə edilir: “Sədiyar da heç kəsdən geri qalmırdı, geri qalmırdı nədir, hamıdan qabağa yüyürdü. Payına düşəni alsa da, beynində ayrı fikir dolaşırdı, deyirdi özgə payına möhtac qalanın barmağı bal batmaz”. “Bal tutan barmaq yalar” atalar misalına da ürək qızdırmırdı, düşünürdü ki, bunlar hamısı boş sözdür, cəfəngiyyatdır, bal tutmadan da barmaq yalamaq olar-lap doqquzunu da..” [3, 333].

Yeni nəsrin modern düşüncə tərzii üzərində qurulması, obraza yanaşmada onun bütün psixoloji tərəflərinin qabardılması, xalq deyim və ifadələrinin zamanın gətirdiyi problemlərlə uyğunlaşdırılması nəticə etibarilə paremiyaların məzmununa öz təsirini göstərmişdir. “Əmanətə xəyanət olmaz”, “Elçiyə zaval yoxdur” və s. kimi deyimlər hekayələrdə “Xəyanətə əmanət” [12, 201], “Oğruya zaval yoxdur” mətn dekanstruksiyasında yer almaqdadır: “Biz tərəflərə gəl, mal, qoyun, quzu, keçi oğurla, yoncanı, xəsilliyi otar, nə edirsənsə elə - oğruya zaval yoxdur. Amma it üstünə gəldisə, sən də onu vurdunsa, bunun zavalı birə - mindir” [12, 222].

Müasir nəsrə atalar sözləri əsas sintaktik modelləri ilə yanaşı, fərqli birləşmə, mətn quruluşunda da diqqəti cəlb edir. Paremiyaların müasir nəsr təcrübəsində qazanılan bu yeni xüsusiyyəti frazeoloji vahidlərin sabit deyim formalarına uyğun ironik sintaktik tərkibləri qəbul etməsidir: “Nəysə, axırı böyük oğlan atasını bişirib razılığını almışdı. “Dəmiri isti-isti döyərlər, dişi də novakainin təsiri çəkilməmiş dartıb çıxararlar” məntiqinə söykənib təcili stomatoloq dostumu çağırmışdım” [8, 117].

Beləliklə, müstəqillik dövrü Azərbaycan hekayəsi məzmun, forma yenilikləri sırasında mətn təhkiyəsi, söz, ifadə birləşmələri, xalq deyimlərinin aktuallığını da yenidən ədəbi müstəviyə gətirdi. Xalq məişətinə bağlılıq, ən qlobal hadisələrin sadə insanların həyat, məişətində nəsrə gətirilməsi bu əsərlərin dili, danışq leksikonunu da zənginləşdirdi. Paremiyalar ayrı-ayrı hadisə, situasiyalara, müxtəlif obraz və xarakterlərə uyğunlaşdırılmaqla həm də janrın müasir dil imkanlarını diqqət mərkəzində saxlamaqdadır. Modern nəsr təcrübəsi nəticə etibarilə paremik inteqrasiyalar, dəyişdirilmədə ironiya və komiklik üzərində qurulmaqla üslubi effekti formalaşdırmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. M.Abdullayev. Alagöz (hekayə). Bakı: Gənclik, 2002, 48 s.
2. E.Başkeçid. Broy & Panoptikum. Bakı: Mütərcim, 2006, 208 s.
3. K.Əfsəroğlu. Daşlı qala. Bakı: Nurlar. Nəşriyyat-Poliqrafiya mərkəzi, 2015, 368 s.
4. S.Əlizadə. Müdrikliyin sönməyən işığı. Oğuznamə. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 216 s.
5. Z.Əlizadə. Azərbaycan atalar sözlərinin həyatı (atalar sözlərinin yaranması, təkamülü və dil xüsusiyyətləri). Bakı: Yazıçı, 1985, 245 s.
6. S.Xavəri, H.Quliyev, S.Qarayev. Folklorun funksional strukturu: multidissiplinar kontekst (baxış bucağında). Bakı: Elm və təhsil, 2016, 496 s.
7. R.İlməddinoğlu. Nakam məhəbbətin yubileyi. Povest və hekayələr. Bakı: NPM Təhsil, 2014. 184 s.
8. H.İmamnəzərli. Başsağlığı və doğum haqqında şəhadətnamə. Sumqayıt: Dərələyəz - M, 2011, 144 səh.
9. Q.İsabəyli. Bir qarıyla bir qoca dingilim–fıs oynar gecə. Bakı: Şirvanəşr, 2006, 48 s.
10. M.İsmayilzadə. Əsərləri VI cildə, III cild, Bakı: MBM, 2016, 456 s.
11. A.Kəngərli (Məmmədli). Bəla. Pyes və hekayələr. – Bakı: Mütərcim, 2014, 140 s.
12. Qəşəm Nəcəfzadə. O qara əyri bulud (hekayələr) Bakı, 2018, “Elm və təhsil”, 228 s.
13. M.Oruc. Zəng. Azərbaycan jurnalı, 2018, I sayı, 192 s. (s. 32).
14. S.Rzasoy. Milli pəremioloji fondun yeni təqdimat səviyyəsi (Ön söz). Atalar sözləri. Bakı: “Nurlan”, 2013, 476 s. (s. 3-7).
15. Fazil Sənan. Əzrailə rəqs. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 288 s.
16. Rafiq Tağı. Hekayələr. Bak: Əli və Nino, 2010, 76 s.
17. Bircə. Dağdağanın seyidliyi. [Elektron resurs] / <https://kulis.az/xeber/nesr/dagdaganin-seyidliyi-bircə-40023>
18. Azad Qaradərəli. Soyxa. [Elektron resurs] / <https://ann.az/az/e-kitab-azad-qaradere-li-soyxa/>
19. Günel Natiq Gözəl günlər naminə. [Elektron resurs] / <http://www.anl.az/down/meqale/edebiyat/2020/iyul/723323.htm>
20. Mübariz Ören “Minotavrın ölümü” (Labirint hekayə). [Elektron resurs] / <https://aqreqator.az/az/medeniyyet/593149>
21. <https://qadinla.com/heyat-terzi/maraqli/3129-304internet-atalar-s246zl601ri.html>

УДК 94

Г.Исмаилова
Институт Фольклора НАНА

ПОСЛОВИЦЫ В ТЕКСТОВОЙ КОНЦЕПЦИИ РАССКАЗОВ
ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ
РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: пословицы, народ, метафорический, рассказ, образ, модель, сатирический, политический, текстовый, речь

Азербайджанская проза, периода независимости, отличается отношением и подходом к различным общественно-политическим событиям, социально-психологическим процессам этих лет. Тема войны, борьбы за освобождение наших территорий, шехидов, павших за целостность и неприкосновенность наших земель, в том числе, распад прежнего идеологического мышления по отношению к труду и

другие проблемы также начинают отражаться в литературе в новом художественном содержании и форме. Перенос сложных исторических событий данной эпохи в прозу писателями, прозаиками, через жизнь и желания простых людей, в конечном счете, дает возможность максимально использовать потенциальные возможности языка. Именно по этой причине, возможности художественного языка, бытовой лексики, а точнее паремий, приобретают все большую актуальность в прозаическом повествовании. В этом контексте, пословицы выделяются с точки зрения их содержания, текстовой функциональности, суггетивности. Пословицы, являясь одним из наиболее распространенных жанров устной народной литературы, имеют полисемантические свойства, а также, семантическая неопределенность этих речевых единиц обусловлена с их объяснением в различных функциях и в отдельных контекстах. Пословицы, по тематической организации, охватывают нравственность, социальную жизнь, дружбу, неблагодарность, любовь и другие темы. Эти темы, имеют общую идею, несмотря на то, что они имеют различную грамматическую структуру с точки зрения формы выражения в отдельных языках. В речевой актуальности, структура этих паремиологических единиц выделяются своей грамматической формой, параллелизмом, аллитерацией, ритмом и другими особенностями.

UDC 94

G. Ismailova
Institute of Folklore of ANAS

PROVERBS IN THE TEXTUAL CONCEPT OF STORIES OF
INDEPENDENCE PERIOD
SUMMARY

Key words: proverb, folk, metaphorical, story, image, model, satirical, political, text, speech

Azerbaijani prose of the period of independence stands out in its attitude and approach to various socio-political events and social-psychological processes of these years. The theme of war, the struggle for the freedom of our lands, martyrdom, as well as the disintegration of the past ideological thinking in relation to labor, etc. the issues are also beginning to be reflected in the new artistic content and form in the literature. The fact that the prose writers bring the complex historical events of the time to the life and aspirations of the ordinary people of the people, as a result, makes it possible to take advantage of the potential possibilities of the language. It is for this reason that the possibilities of artistic language, everyday lexicon, more precisely, paremiology gain relevance in the development of prose. In this context, proverbs are selected in terms of their content, textual functionality, and suggestiveness. Proverbs, being one of the most widespread genres of oral folk literature, have a polysemantic feature, as well as the semantic uncertainty of these speech units is related to their explanation in different functions and different contexts. According to the thematic organization of proverbs, morality, social life, friendship, ingratitude, love, etc. covers topics. These topics have a common idea, despite the fact that they have different grammatical structures in terms of the form of expression in different languages. In actual speech, the structure of these paremiological units is the grammatical form of expressions, parallelism, alliteration, rhythm, etc. selected in features.

Daxil oldu: 10.01.2023-cü il